

Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî ve *Fütûhu's-Şam* Adlı Eseri

ALİ DADAN

Dr.Öğr.Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, alidadan@gmail.com

Geliş Tarihi / Received Date : 12.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date : 01.12.2021
Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2021

Atıf / Cite as

Dadan, Ali. "Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî ve *Fütûhu's-Şam* Adlı Eseri". *İstem*, 19/38 (2021): 141-154. <https://doi.org/10.31591/istem.1037228>

Öz

Bu makalede, Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'ye ait olan *Fütûhu's-Şâm* adlı eser incelenmektedir. II./VIII. yüzyılın son çeyreğinde yaşamış olan Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî, Muhammed b. İshak, Ebû Mihnef ve Seyf b. Ömer ile aynı tabakaya mensup Arap bir tarihçidir. *Fütûhu's-Şâm* Bilâdü's-Şâm'ın Müslümanlar tarafından fethini konu edinen en eski Arap ve İslam kaynaklarından biridir. *Fütûhu's-Şâm* Şam bölgesinin fethiyle alakalı pek çok ayrıntı sunarken Hz. Ebû Bekir ve komutanları, Hz. Ömer ve komutanları arasında yapılan birçok yazışmayı da muhafaza etmektedir. Bu nedenle Hulefâ-yı Râşidîn dönemine ait başka kaynaklarda bulamayacağımız yazışmaları barındırması açısından eşsiz bir kaynak olma özelliği taşır. Ayrıca el-Ezdî'nin eserinde yer verdiği bilgilerde dini veya siyasi tarafgirlik görülmemektedir. Birçok müellifin el-Ezdî'nin kitabı ile aynı isimle kitap yazmış olmasına rağmen bu eserlerin birçoğu elimize ulaşmamıştır. Ayrıca el-Ezdî'nin eserinde yer verdiği rivayetlerin çoğunun Şam bölgesinin fethinde yer almış insanlardan gelen rivayetlerdir. Bunun nedeni kendi kabilesi olan Ezd kabilesinin Şam'ın fethine katılmış olması veya katılan diğer gruplarla ilişkili olmaları sebebiyle el-Ezdî'ye ulaşmış bilgilerdir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, Şam, Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi.

Abstract

Abu Ismail Muhammad ibn Abd Allah al-Azdi and His Book *Futuh al-Sham*

In this paper, Abu Ismail Muhammad ibn Abd Allah al-Azdi and His Book *Futuh al-Sham* are analysed, who lived in the last quarter of the 2nd/8th century with Muhammad ibn Ishak, Abu Mihnaf and Sayf b. Omar, is Arab historian. *Futuh al-Sham*, which features the conquest of Levant by Muslims, is one of the oldest Arab and Islamic sources. Besides providing many details about the conquest of Levant, *Futuh al-Sham* involves a series of correspondence between Abu Bakr and his commanders and between Omar and his commanders. For this reason, it is a unique source in terms of involving correspondence that cannot be found in other sources belonging to the period of Four Caliphates. Furthermore, there is no religious or political bias in the information al-Azdi provides in his work. Although many authors wrote books with the same name as al-Azdi's book, most of these works have not reached the present age. In addition, most of the rumors that al-Azdi included in his work are the rumours spread by people who took part in the conquest of Levant. The reason for this is fact that his

own tribe, called the Azd tribe, participated in the conquest of Damascus or his tribe's relation to the other tribes in conquest.

Keywords: Islamic History, Abu Ismail Muhammad ibn Abd Allah al-Azdi, Futuh al-Sham, Levant, Period of the Four Caliphs.

Giriş

Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî el-Basrî'ye ait olan *Fütûhu's-Şâm* adlı eser Bilâdü's-Şâm'ın Müslümanlar tarafından fethini konu edinen en eski Arap ve İslam kaynaklarından biridir. II./VIII. yüzyıla ait bir eser olması sebebiyle elimizdeki bu konuyla alakalı en eski birkaç kaynaktan biri olma özelliği taşımaktadır. Bu kitap, Hz. Ebû Bekir döneminde Suriye ve Irak'ta Bizans ve Sasanilere karşı fetih hareketlerinin nasıl başladığını, özellikle Bilâdü's-Şâm cephesinde savaşın serüveninin nasıl ilerlediğini ve süreç içerisinde Müslümanların yürüttükleri diplomatik faaliyetleri anlatmaktadır. Kitap, Şam fetihleri hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler sayesinde Bilâdü's-Şâm Fetihlerinin nasıl ilerlediğine ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Eser, Hz. Ebû Bekir'in çevresinde bulunan önde gelen Sahabe ile Bilâdü's-Şâm fethi için nasıl istişare ettiği ve buna nasıl karar verdiği ile başlamaktadır. Müslümanların seferberliğini ve Medine'ye nasıl geldiklerini detaylı bir şekilde sunarak, özellikle Yemen halkının gelişini ve Medine halkına nasıl veda ettikleri anlatmaktadır. Yemenlilerin özellikle üzerinde durulmasının nedeni Yemen kökenli kabilelerin Bilâdü's-Şâm fetihlerinde çokça yer almalarıdır. Tabi ki yazarın Yemenî bir kabileye mensup olması da göz ardı edilemeyecek bir husustur. Kitap bu seferberliğe katılanların liderlerine bağlılığından, motivasyonlarına ve İslam için ne kadar fedakârca davranışlarda bulduklarından, kararlılıklarına birçok noktayı net bir şekilde yansıtmaktadır. el-Ezdî kitabını Şam bölgesinin fetihlerine hasretse de Halid b. Velîd'in Irak cephesine gitmesini ve orada cereyan eden ilk savaşlarda üstlendiği rol hakkında bilgi verdikten sonra Şam bölgesine geçişini ayrıntılı olarak anlatır. Daha sonra, Bilâdü's-Şâm'da meydana gelen savaşlar hakkında bilgi verir. Yazar sadece çok önemli gördüğü noktalarda veya önemli savaşlarda tarih verme yoluna gider. Eserin belki de en önemli yönü Şam orduları ile Hz. Ebû Bekir arasında cereyan eden mektuplaşmalara çokça yer vermesidir. Bu nedenle eserde yer alan mektuplar İslamî fetihler sırasında halifenin gelişmeler noktasında nasıl hızlı ve etkili bir biçimde bilgilendirildiğinin kanıtı gibidir. Ayrıca el-Ezdî'nin eserinde başka eserlerde yer almayan pek çok siyasi vesikaya yer vermesi eserin kıymetini artıran bir diğer noktadır.

el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'inin Günümüze Ulaşma Serüveni

el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm* adlı eserinin günümüze ulaşan iki el yazması bulunmaktadır. Bunlar Bibliotheque Nationale'de, Arabe 1664 ve 1665 kayıt nu-

maralı olup ilki 82 ve ikincisi 149 varaktan oluşmaktadır. İlk el yazması Muhammed b. İbrahim el-Gassanî tarafından Kudüs'te 22 Zilhicce 613/21 Nisan 1217'de kopyalanmıştır.¹ 1 Zilkade 764/12 Ağustos 1363 tarihinde çoğaltılan ikinci nüsha ilkinden daha açıktır. İkinin başlığının altında Vakıdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'inin muhtasarı olduğu ibaresi yer almaktadır.² Ancak bu ibare el yazmasına yazıldıktan sonraki zamanlarda sahiplerinden biri tarafından eklenmiş gibi görünmektedir. Ayrıca diğer nüshada böyle bir başlık bulunmamaktadır.³

Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm* adlı eseri üç kez tahkik edilerek basılmıştır. İlk bir İngiliz subayı olan William Nassau Lees (1825-1889) tarafından Hindistan'da görev yaptığı esnada Delhi'de yer alan Şah Kali Kütüphanesi'nde yer alan eski bir nüshayı esas alarak 1854 yılında yayına hazırlanmıştır.⁴ İkinci kez Abdülmünim b. Amir eseri Şam'da bulunan özel bir kütüphanede yer alan nüshayı esas alarak 1970 yılında yeniden yayınlamıştır.⁵ Üçüncü ve son kez İsam Mustafa Ukla ve Yusuf İmad Beni Yasin tarafından Paris'te bulunan Bibliotheque Nationale'de yer alan yukarıda sözünü ettiğimiz iki nüsha esas alınarak tahkik edilerek basılmıştır.⁶ Ayrıca son baskı esas alınarak eser İngilizce'ye de tercüme edilmiştir.⁷

William Nassau Lees'in eseri yayınlamasından on yıl kadar sonra Michael Jan de Goeje esere bir çalışmasında çok ağır eleştiriler yönelmiştir. Buna göre Lees'in elde ettiği verileri eşleştirerek ilk dönem biyografi kaynaklarında adının yer almaması sebebiyle Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah adında bir müellifin hiç var olmadığı, bu ismin *Sahih* adlı eserin yazarı meşhur hadisçi Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail'in adının bozularak kurgulanmış bir isim olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca eserin içeriğinin Haçlı Seferleri sırasında Müslümanları cihada teşvik etmek için uydurulduğunu belirtmiştir.⁸ Türkiye'de de eserin gözardı edilmesinin hatta diğer *fütûh* tarzı yazılmış eserlere kıyasla kıymetsiz görülmesinin altında muhtemelen De Goeje'nin eser hakkında tavrının yer aldığını söy-

¹ Ebû İsmail Muhammed b Abdullah Ezdî, *Fütûhu's-Şam* (Paris: Bibliotheque Nationale, Arabe, 1664).

² Ebû İsmail Muhammed b Abdullah Ezdî, *Fütûhu's-Şam* (Paris: Bibliotheque Nationale, Arabe, 1665).

³ Suleiman A. Mourad, "On Early Islamic Historiography: Abû İsmâ'îl Al-Azdî and His Futûh Al-Shâm", *Journal of the American Oriental Society* 120/4 (2000), 578.

⁴ Ebû İsmail Muhammed b Abdullah Ezdî, *Kitabu Fütûhi's-Şam*, thk. William Nassau Lees (Kalküta: Baptist Mission Press, 1854).

⁵ Ebû İsmail Muhammed b Abdullah Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, thk. Abdülmünim Abdullah Amir (Kahire: Müessesetü Sicili'l-Arab, 1970).

⁶ Ebû İsmail Muhammed b Abdullah Ezdî, *Fütûhu's-Şam*, thk. İsam Mustafa Ukla-Yusuf İmad Beni Yasin (İrbid: Müessesetü Hamade, 2011).

⁷ Abu İsmail Muhammad ibn Abd Allah al-Azdi, *The Early Muslim Conquest of Syria: An English Translation of al-Azdi's Futûh al-Shâm*, çev. Hamada Hassanein-Jens Scheiner (New York: Routledge, 2020).

⁸ Michael Jan de Goeje, "Mémoire sur le Fotouho's- Scham attributé à Abou İsmâil al-Baçri", *Mémoires d'histoire et de géographie orientales* 2 (Leiden 1864), 14-15.

lememiz çok iddialı bir varsayım olmayacaktır. Bu konuda inceleme yapan Muhammed Kürd Ali ve Ekrem Ekrem Ziyâ el-Ömerî ne el-Ezdî'nin ne de eserinin özgünlüğü konusunda her hangi bir soru işaretinin bulunmadığını vurgulamışlardır.⁹ Ancak yaklaşık son otuz yıl içerisinde eser üzerindeki olumsuz bakış açısı değişmeye başlamıştır. Hiç şüphesiz bu gelişmede Lawrence I. Conrad'ın verdiği bir tebliğin büyük bir yeri vardır. Bu tebliğde De Goeje'nin eser hakkındaki olumsuz eleştirilerine cevaplar bulunmaktadır.¹⁰ Nitekim bu aşamadan sonra Yale Üniversitesi'nde eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmış¹¹ ve Ürdün'de yukarıda sözünü ettiğimiz üçüncü kez edisyon kritik yapılarak yeniden yayınlanmıştır.

el-Ezdî Dışında *Fütûhu's-Şâm* Adlı Esere Sahip Olan Müellifler

Kaynaklarda Şam Fetihleri'ni konu edinen pek çok eser bulunmaktadır. Ancak bunların bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu konuda el-Ezdî'nin eseri dışında Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî'nin (ö. 207/823) *Fütûhu's-Şâm*'ı tarihi kayıtlarda gözüktüğü¹² gibi günümüze kadar ulaşmış bir eserdir. Vâkîdî'nin bu kitabı Şam Fetihleri hakkında çokça şöhret kazanmış bir eser olarak görülür. Hatta *Fütûhu's-Şâm* deyince akla ilk olarak Vâkîdî'nin eseri gelmektedir.

Her ne kadar kaynaklarda Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî'nin (ö. 157/773-74)¹³, Abdullah b. Muhammed b. Rebia el-Kudâmî'nin (ö. 201-210/817-827)¹⁴, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî'nin (ö. 204/819)¹⁵, Muhammed b. Cafer b. Halid ed-Dimeşkî'nin¹⁶ ve Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî el-Basrî el-Kureşî'nin

⁹ Muhammed Kürd Ali, "Fütûhu's-Şâm", *Mecelletü'l-mecmai'l-ilmîyyi'l-arabî* 20 (1945), 544-549; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, "el-Ezdî ve Kitabuhu Fütûhu's-Şâm", *Dirâsâtü't-tarihîyye* (Medine, 1983), 69-79.

¹⁰ Lawrence I. Conrad, "Al-Azdi's History of the Arab Conquests in Bilad al-Sham: Some Historiographical Observations", *Proceedings of the Second Symposium on the History of Bilad al-Sham During the Early Islamic Period up to 40 A.H./640 A.D. - The Fourth International Conference On the History of Bilad al-Sham*, ed. d. Muhammad Adnan Bakhit (Amman, 1987), 28-62.

¹¹ Mourad, "On Early Islamic Historiography", 577.

¹² Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 128.

¹³ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 122.

¹⁴ Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garame el-Amri (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 31/237, 32/5, 34/320, 41/137, 46/107, 58/195, 70/197; Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 24/208; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizis-sahabe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/252, 4/454, 4/537, 5/104, 5/346, 6/235.

¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe*, 2/142, 2/154, 5/406.

¹⁶ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 39/4, 43/349, 52/213, 60/235; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe*, 6/244.

(ö. 228/843)¹⁷ *Fütûhu's-Şâm* adlı birer eserinin bulunduğu aktarılsa da bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca bir tarihçi olup Buhara'da vefat etmiş olan Ebû Huzeyfe İshak b. Bişr'in (ö.206/821) şehir tarihleriyle alakalı birçok eserinin olduğu nakledilmektedir.¹⁸ Kaynaklar Şam fetihleriyle alakalı bir kitabının bulunduğunu bildirirken bu kitabın adını Yakut el-Hamevî ve Muhibbüddin et-Taberî *Fütûhu's-Şâm*¹⁹ olarak verirken İbn Hacer ise *Fütûh*²⁰ diye vermektedir.

Suleiman A. Mourad, el-Ezdî'nin vefat tarihini 190/806 olduğunu düşünmektedir.²¹ Nitekim her ne kadar kesin bir tarih veremesek de biz de II./VIII. yüzyılın son çeyreğinde vefat etmiş olması gerektiğini düşünmekteyiz. Buradan hareketle *Fütûhu's-Şâm* yazma noktasında Ebû Mihnef'den el-Kudamî'ye kadar arada bulunan yaklaşık elli yıllık boşluk el-Ezdî'nin varlığı ile daha anlamlı hale gelecek ve *Fütûhu's-Şâm* yazma geleneğindeki zincirin eksik halkası tamamlanmış olacaktır.

Ezdî ve *Fütûhu's-Şâm*'a Dair Kaynaklarda Yer Alan Bilgiler

Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî hakkında tabakât ve ricâl kitaplarında bazı satır arası bilgiler dışında bilgiye rastlayamamaktayız. Belki de araştırmacıların el-Ezdî hakkında birbirine zıt bir takım iddialar ortaya koymalarının temel nedeni budur. Sözü ettiğimiz bu satır arası bilgilere göz atacak olursak şunları görürüz.

İbn Hibban el-Büstî'nin (ö. 354/965) *Kitâbu's-Sikât* adlı eserinde, Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin Basralı olduğunu vurguladıktan sonra Asım b. Hilal el-Basrî'den (ö. yaklaşık 185/797) ve Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf el-Basrî'den (ö. 204/819) rivayette bulunduğu ve kendisinden de Ebû'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî (ö. 303/916) ve Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) rivayette bulunduğunu bildirmiştir.²² İbn Asâkir *Tarihu Medineti Dimeşk* adlı eserinde iki yerde rivayet zincirinde Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin adını zikretmektedir. Bunların her ikisinde de Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-

¹⁷ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 132.

¹⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/196.

¹⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldan* (Beirut: Dâru Sadır, 1995), 4/336; Ebu Cafer Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed Muhibbu'ddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadra fî Menâkibi'l-Aşera* (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/150, 1/255, 2/317, 4/353, 4/354, 4/355.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe*, 1/633, 3/190, 6/224.

²¹ Mourad, "On Early Islamic Historiography", 593.

²² Ebû Hâtim Muhammed b Hibban b Ahmed et-Temîmî İbn Hibban, *Kitâbü's-sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), 9/84.

Temîmî el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) el-Ezdî'den rivayette bulunduğunu göstermektedir.²³ Bu zincirlerin birinde el-Ezdî'nin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf el-Basrî'den (ö. 204/819)²⁴ bir diğerinde Muhammed b. Zibirkan'dan (ö. 191-200/804-815)²⁵ rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır. Rivayet zincirine dikkat ettiğimiz takdirde el-Ezdî'nin ikinci yüzyılın sonunda vefat etmiş olması gerekmektedir.

Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166) *el-Ensâb* adlı eserinde Muhammed b. Abdullah el-Eruzî'den söz etmektedir. Bu kişi Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'den farklı bir kişidir. İsmi aynı olması lakaptaki harflerin birbirine yakın olması sebebiyle el-Ezdî ile karıştırılması muhtemel bir kişidir. Halbuki Muhammed b. Abdullah el-Eruzî'nin künyesi Ebû Cafer'dir. Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin künyesi ise Ebû İsmail'dir. Bu kişi 231/845 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁶ el-Eruzî'nin, el-Ezdî'nin hocalarını görme ihtimali bulunmamaktadır. Örneğin Abdülmelik b. Nevfel b. Müsahik'dan (ö. 141-150/758-767) el-Ezdî rivayette bulunmaktadır. Bu kişi aynı zamanda Ebû Mihnef Lut b. Yahya'nın da rivayette bulunduğu²⁷ bir kişi olması hasebiyle el-Eruzî'nin el-Ezdî'den sonra yaşamış olması gerekmektedir. Ayrıca el-Ezdî'nin vefat tarihi Ebû Mihnef Lut b. Yahya'ya yakın olmalıdır. Bu nedenle harflerin karışması ile ortaya çıkacak bir benzeşmeye mahal bırakmamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Abdülmünim Abdullah Âmir'in *Fütûhu's-Şâm'a* yapmış olduğu tahkikin baş tarafında el-Ezdî'nin vefat tarihini 231/845 olarak vermesi²⁸ de muhtemelen es-Sem'ânî'nin verdiği bilginin el-Eruzî değil el-Ezdî'ye ait olduğu yanlışlığına düşmesinden kaynaklanmaktadır. Abdülmünim Abdullah Âmir bu bilgiyi Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî (ö. 351/962)'den aldığını söylese de elimize İbn Kâni'in *Mu'cemu's-Sahabe* adlı eserinden başka eseri ulaşmamıştır. Bu eser içinde de el-Ezdî'ye ait herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca İbn Kâni' bu konuyla alakalı bir şeyler yazmış olsa muhtemelen o bilgiler *el-Vefeyât*²⁹ adlı eserinde yer alması gerekirdi ancak bu eser bugün elimizde bulunmamaktadır.

²³ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 4/165, 16/368.

²⁴ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 16/368.

²⁵ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 4/165.

²⁶ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi Sem'ani, *el-Ensâb*, thk. b. durrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani (Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962), 165.

²⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/219.

²⁸ Ezdî, *Târîhu Fütûhi's-Şam*, J.

²⁹ İbn Kâni'in *el-Vefeyât* adlı eserine yapılan atıflar için bk. Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali İbn Makula, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb anî'l-mü'telif ve'l-mutelif mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 7/71; Ebu Abdullah Alaüddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (Kahire: el-Faruku'l-hadîsiyye ve'n-Neşr, 2001), 1/23, 1/90, 2/105, 2/225, 3/406; Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarabad: Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, 1326), 2/101.

Ebû Nuaym el-İsfahanî (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-Evliya* adlı eserinde Basralı olan Yahya b. Bistam'ı el-Ezdî'nin ravileri arasında göstermektedir.³⁰ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ise *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı kitabında babasının 214/829 yılında Yahya b. Bistam'dan hadis yazdığını aktarmaktadır.³¹ Bu bilgilere dayanarak Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin bir önceki kuşaktan olması sebebiyle 214/829 öncesinde vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebû'l-Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî* adlı eserinde el-Ezdî'nin eserini kaydettiği gibi kendisine hangi silsileyle ulaştığını da bildirir. Bu silsileye göre Ebû'l-Hayr el-İşbîlî, kendisinden itaberen Ebû Bekir Muhammed b. Tahir el-İşbîlî (ö. 580/1184), Ebû Ali el-Ğassânî (ö. 498/1105), Hakem b. Muhammed el-Cuzâmî (ö. 447/1055), Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nahhas (ö. 416/1025), Ebû Hasen Ali b. Ahmed b. İshak el-Muaddel, Ebû'l-Abbas Velîd b. Hammad (ö. 300/912) kanalıyla el-Ezdî'ye ulaştığını bildirmektedir.³²

V-VI/XII-XIII. yüzyıllardan itibaren temel kaynakların tedvinin tamamlanmasıyla birlikte hadis rivayeti büyük oranda terkedilmiş ve bunun yerini eser rivayeti almıştır. Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî (ö. 576/1180) de bu şekilde hadîs, kelâm, fıkıh, kıraat, tefsir, tasavvuf, ahlak, dil-edebîyat alanlarında yazılan pek çok eserin rivayetinde bulunmuştur. El-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'i³³ bu eserler arasında yer almaktadır.

Dayısına nispet edilmesinden dolayı İbn Hubeys olarak bilinen Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 584/1188) Muvahhidler Devleti'nin hükümdarlardan Yûsuf b. Abdülmü'min'in isteği üzerine günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü'l-Gazavât*'ı (Meğâzî) kaleme almıştır. İbn Hubeys tam adı *el-Gazavâtü'd-dâminetü'l-kâmile ve'l-fütûhu'l-câmi'atü'l-hâfiletü'l-kâ'ine fî eyyâmi'l-ĥulefâ'î'l-üveli's-selâse: Ebî Bekir eş-Sıddîk ve Ebî Hafş 'Ömer el-Fârûk ve Ebî 'Amr Zinnûreyn 'Osmân* olan eserini 583/1187 yılında tamamlamıştır. Adından da anlaşılacağı üzere ilk üç halife dönemindeki İslâm fetihlerini ele alan eserin özellikle Şam bölgesi fetihlerini anlattığı kısımda el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'i esas alınarak telif edildiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Hubeys, el-Ezdî'nin metninin kendisine nasıl ulaştığını be-

³⁰ Ahmed b Abdullah b İshak Ebû Nuaym İsfahanî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiya* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974), 3/128.

³¹ Ebû Muhammed Abdurrahman b Muhammed b İdris İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Haydarabad: Meclisü Dâiratü'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1952), 9/132.

³² Ebû Bekr Muhammed b Hayr b Ömer el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf - Mahmud Beşşar Avvad (Tunus: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009), 294.

³³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b Alî b Muhammed İbn Hacer Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres = Tecrid esanidü'l-kütübü'l-meşhure ve'l-ecza'l-mensure*, thk. Muhammed Şekur Meyadini (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 182.

lihtmemiştir.³⁴ Yine Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) *Muhadaratü'l-ebrar ve müsameratü'l-ahyar fi'l-edebiyât ve'n-nevâdir ve'l-ahbâr* adlı eserinde el-Ezdî'nin ismini vererek birçok yerde uzun alıntı yapmıştır.³⁵

Muhammed b. Ebû Bekir el-Bürri (ö. 645/1247) *el-Cevhera fi nesebi'n-Nebi ve ashabihi'l-aşere* adlı eserinde iki yerde bizzat eserin adını kullanarak bu eserin sahibi olarak Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'ye atıfta bulunmaktadır.³⁶

Ebû'l-Kasım Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262) *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb* adlı eserinde Tenûhlu bir hristiyanken Doğu Roma ordusunun komutanı Bâhân ile birlikte Antakya'dan hareket eden Ebû Beşer et-Tenûhî Yermük Savaşı'na Doğu Roma saflarında katılmış biri olarak daha sonra müslüman olunca Yermük Savaşı hakkında çok kıymetli bilgiler vermiştir. Ondan bu bilgileri Ebû Cahzam el-Ezdî dinlemiş ve yine aynı kabileden olan Abdullah b. Muhammed b. Rabia el-Kudâmî ve Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'ye bu bilgileri aktarmıştır.³⁷ Ayrıca İbnü'l-Adîm, Humus şehrinin fethi³⁸ ve Halid b. Velid³⁹ ile ilgili bilgi aktarırken el-Ezdî'ye atıfta bulunmuştur. Ebû Beşer et-Tenûhî'nin bizzat Yermük Savaşına katılmış biri olması ve rivayet zincirinde el-Ezdî ile aralarında bir kişinin bulunması el-Ezdî'nin vefatının en geç ikinci yüzyılın sonunda olduğunu kuvvetlendirmektedir.

Mağribli coğrafyacı Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî (ö. 727/1327) *er-Ravzü'l-mi'fâr* adlı eserinin kaynakları arasında Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'ı bulunmaktadır.⁴⁰ Yine Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497) Dimeşk şehrinde bahsederken onun fethi ile alakalı Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin eserinin mevcudiyete-

³⁴ bk. Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b Muhammed b Abdullah İbn Hubeys, *Gazavatu İbn Hubeys*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992).

³⁵ Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b Ali İbnü'l-Arabî, *Muhadaratü'l-ebrar ve müsameratü'l-ahyar fi'l-edebiyât ve'n-nevâdir ve'l-ahbâr*, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1906), 2/201, 266-267, 279-280, 284-287.

³⁶ Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdullah b. Musa el-Bürri, *el-Cevhera fi nesebi'n-Nebi ve ashabihi'l-aşere* (Riyad: Darü'r-Rifaî, 1983), 1/134, 1/377.

³⁷ Ebû'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b Ahmed İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 10/4338.

³⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, 3/1336.

³⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb*, 7/3150.

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b Muhammed b Abdullah Himyeri, *er-Ravzü'l-mi'tar fi haberi'l-aktar*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Müessesetu Nasir es-Sekâfe, 1980), 11, 12, 97, 154, 198, 333, 436, 459, 517, 535, 536.

tinden söz etmektedir.⁴¹ Her ne kadar Sehâvî'nin eserinde onun künyesi Mısırî olarak verilse de aslında künyesi Basrî'dir. Bu farklılığın sebebi de muhtemelen tahkik edenin Basrî kelimesini Mısırî olarak okumasından kaynaklanmaktadır.

Bir Osmanlı Paşası olan Abdülatif Subhi Paşa (ö. 1303/1886) Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi ile ilgili kaleme aldığı *Hakâiku'l-Kelâm fi Târîhi'l-İslâm* adlı eserinde Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'ına atıfta bulunması Abdülatif Subhi Paşa'nın kaynakları arasında *Fütûhu's-Şâm*'ın bulunduğunu göstermektedir.⁴²

el-Ezdî'nin Kaynakları

el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm* adlı eserinde vermiş olduğu senedler incelediğinden aşağıda yer alan isimlerden rivayette bulunarak kitabını oluşturduğu görülür. Rivayet zincirinde el-Ezdî'den hemen önceki isimlerin bulabildiğimiz kadarıyla vefat tarihleri ve rical kitaplarında onlar hakkında yer alan bilgiler şu şekildedir:

- Ebû Mücahid Saîd et-Taî el-Kufî (ö. 121-130/738-747)⁴³ İbn Hibbân sika raviler arasında zikretmektedir.⁴⁴
- Sak'ab b. Züheyr b. Abdullah b. Züheyr b. Selîm el-Ezdî (ö. 131-140/748-757)⁴⁵ Ebû Mihnef Lut b. Yahya'nın dayısıdır.⁴⁶
- Abdülmelik b. Nevfel b. Müsahık (ö. 141-150/758-767)⁴⁷ Ebû Mihnef Lut b. Yahya'nın da rivayette bulunduğu bir kişidir.⁴⁸ İbn Hibbân, Abdülmelik b. Nevfel b. Müsahık'ı sika raviler arasında saymaktadır.⁴⁹
- Kasım b. Velîd el-Hemedânî el-Hibzaî (ö.141/758)⁵⁰ kaynaklarda sika bir zat olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.⁵¹
- Ebû Cahzam Musa b. Sâlim (ö. 131-140/748-757)⁵² Haşimoğullarının

⁴¹ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdîrahmân b Muhammed Sehâvî, *el-İlân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh*, thk. Franz Rosenthal (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 251.

⁴² Abdülatif Subhi Paşa, *Hakaikü'l-kelem fi tarihü'l-İslam* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1297), 156, 159.

⁴³ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 25, 148; Mizzi, *Tezhübü'l-Kemâl*, 10/317-318.

⁴⁴ İbn Hibban, *Kitâbü's-sikât*, 6/379.

⁴⁵ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 212, 217.

⁴⁶ Mizzi, *Tezhübü'l-Kemâl*, 13/219; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003), 3/671.

⁴⁷ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 27, 42, 43, 51, 90, 136, 186, 250; Mizzi, *Tezhübü'l-Kemâl*, 18/429; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvame - Ahmed Muhammed Nemr Hatib (Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992), 670; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/921.

⁴⁸ Mizzi, *Tezhübü'l-Kemâl*, 13/219.

⁴⁹ İbn Hibban, *Kitâbü's-sikât*, 7/107.

⁵⁰ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 270.

⁵¹ Mizzi, *Tezhübü'l-Kemâl*, 23/456-458; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/952.

⁵² Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 77, 130, 151, 180, 187, 207, 214, 235, 275.

azatlı kölesidir.⁵³ Kaynaklarda sika bir ravi olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴

- Yahya b. Hani b. Urve el-Muradî (ö.121-130/738-747)⁵⁵ babası ve kendisi Kûfe ileri gelenlerindedir.⁵⁶ İbn Hıbbân sika bir râvi olduğunu bildirmektedir.⁵⁷
- Nadr b. Salih'in⁵⁸ künyesi Ebû Züheyr'dir. Hocası Sinan b. Malik'ten rivayette bulunmuştur. Ebû Mihnef'in rivayetlerde bulunduğu bir şahıs olması hasebiyle Ebû Mihnef'ten önceki tabakaya ait bir kişi olması gerekir. Aynı kişiden el-Ezdî de rivayetlerde bulunduğuna göre el-Ezdî'nin vefat tarihi Ebû Mihnef'ten sonra olsa bile aralarında uzun yılların olmadığı kesindir.
- Ferve (veya Kurra) b. Lakî⁵⁹, Amr b. Malik el-Kaynî⁶⁰ ve Abdurrahman b. Yezid b. Cabir (ö. 153/770)⁶¹, Edhem b. Muhriz el-Bahilî el-Hımsî'nin (ö. 81-90/700-709) rivayetlerini el-Ezdî'ye ulaştıran kişilerdir. Edhem b. Muhriz'e gelince Humus'ta dünyaya gelen ilk müslüman çocuğudur. Ailesinin durumu iyi olmasına rağmen Hz. Ömer döneminde çocuklara bağlanan atıyeyi almaya hak kazanan ilk çocuktur. Hülefâ-i Râşidîn Dönemi küttâblarında yetişmiş birisidir.⁶² Şam bölgesi emirlerinden biri olan Muhriz, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın safında Sıffîn Savaşı'na şahit olmuştur.⁶³ Daha sonra da Haccac b. Yusuf es-Sekafî'nin komutanlarından biri olarak Emevî saflarında yer almıştır.⁶⁴ Bu nedenle el-Ezdî'nin böyle bir kişiden rivayet kabul etmesi onun şii taassubuna sahip biri olmadığına en önemli göstergelerinden biridir.
- Ebû Huceyye el-Eclah b. Abdullah el-Huceyye b. Adıyy el-Kindî (ö.145/762)⁶⁵: Ebû Ca'fer el-Mansur'un hilafeti sırasında, Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın iki oğlu olan Muhammed en-Nefsüzzekiye ve İbrahim'in isyanından sonra ölmüştür. Muhammed en-Nefsüzzekiye ve

⁵³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir* = *et-Tabakatü'l-Kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 9/245.

⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5/100, 5/320, 8/144; İbn Hibban, *Kitâbü's-sikât*, 7/452.

⁵⁵ Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 26, 135, 171.

⁵⁶ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/560.

⁵⁷ İbn Hibban, *Kitâbü's-sikât*, 7/614.

⁵⁸ Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 135.

⁵⁹ Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 143, 149.

⁶⁰ Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 105, 130, 262.

⁶¹ Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 21, 39.

⁶² Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 149.

⁶³ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 7/464; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 2/923.

⁶⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî tarihi Haleb*, 3/1335.

⁶⁵ Ezdî, *Tarîhu Fütûhi's-Şam*, 187; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 2/276.

kardeşi İbrahim 145/762 yılında isyan ettikleri dikkate alındığı takdirde onun vefatının bu yıllarda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Sa'd'ın onun hadis rivayeti konusunda oldukça zayıf birisi olduğunu bildirmesi bu kişinin meçhul biri olmadığını ortaya koyar.⁶⁶

- Mihnef b. Abdullah⁶⁷ bir diğer Fütûhu's-Şâm yazarı Kudâmî'nin rivayette bulunduğu kişilerdendir.⁶⁸
- İsmail b. Ebû Hâlid (ö.141/758)⁶⁹ tâbîun devrinin önde gelen şahsiyetlerindedir.
- Ebû Hudaş Ziyâd b. Rebi' (ö. 185/801)⁷⁰ Ezd kabilesinden Basralı bir kişidir.⁷¹
- Malik b. Kusame b. Züheyr⁷² aynı zamanda Ebû Mihnef'in rivayet aldığı kişilerden biridir.⁷³
- Haklarında tabakat kitaplarında hayatlarına dair çok fazla bilgi bulamamakla beraber el-Ezdî'nin verdiği senedlerde kendinden önceki tabakada Yezid b. Yezid b. Cabir el-Ezdî eş-Şâmî ed-Dimeşkî (ö. 134/751),⁷⁴ Hişam b. Urve (ö.145/762),⁷⁵ İbn Canib el-Kelbî (ö.147/764),⁷⁶ Mücalid b. Saîd Hemedânî (ö.144/761),⁷⁷ Ebû Müsenna el-Kelbî (ö. 155/771),⁷⁸ Hâris b. Kâ'b,⁷⁹ Muhammed b. Yusuf,⁸⁰ Sukayf b. Bişr el-İclî,⁸¹ Ebû Ziyad,⁸² Hamza b. Ali,⁸³ Müseyyeb b. Zübeyr b. Eflah b. Ya'kub,⁸⁴ Amr b. Mihsan,⁸⁵ Amr b. Abdurrahman,⁸⁶ Ebû Ca'fer,⁸⁷ Kebkebe b. Hanzale b. Cuveyye,⁸⁸ Hakem b. Cerrâs b.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/469.

⁶⁷ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 174.

⁶⁸ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 20/160.

⁶⁹ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 66.

⁷⁰ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 156, 160, 184.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu'fî Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir* (Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362), 3/353.

⁷² Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 168.

⁷³ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 68/100; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe*, 2/139.

⁷⁴ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 71,78, 83, 96, 97; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 32/273-274.

⁷⁵ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 264.

⁷⁶ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 270.

⁷⁷ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 66, 265.

⁷⁸ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 64.

⁷⁹ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 1.

⁸⁰ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 9, 14, 16, 52, 93, 137, 219, 223, 273.

⁸¹ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 62.

⁸² Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 67.

⁸³ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 73.

⁸⁴ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 76.

⁸⁵ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 79.

⁸⁶ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 105.

⁸⁷ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 169.

⁸⁸ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 227.

Hakem b. Miğfel,⁸⁹ Ebû Abdullah b. Hüseyin,⁹⁰ Ubeydullah b. Abbas,⁹¹ Hasan b. Abdullah⁹² ve Atâ b. Aclân⁹³ gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir.

Sonuç

Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm* adlı eseri Şam bölgesinde meydana gelen fetih hareketleri hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler sayesinde bu bölgede sürdürülen fetih hareketinin nasıl ilerlediğine ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Eserin belki de en önemli yönü Şam orduları ile Hz. Ebû Bekir arasında cereyan eden mektuplaşmalara çokça yer vermesidir. Bu nedenle eser içerisinde yer alan mektuplar aracılığıyla İslamî fetihler sırasında halifenin gelişmeleri nasıl yakından ve hızlı takip ettiğini ortaya koyan bir vesika niteliğindedir.

Çalışmanın içerisinde hem el-Ezdî hakkında yazılan bilgiler hem de kitabındaki bilgileri rivayet ettiği ravilerin ölüm tarihi dikkate alındığında el-Ezdî'nin ölüm tarihine dair kesin bir yıl verilemese de II./VIII. yüzyılın son çeyreğinde vefat etmiş olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle el-Ezdî'nin eseri erken dönem kaynak olma niteliğine sahiptir. Ayrıca el-Ezdî'nin kaynaklarına dikkat edildiğinde her kesimden insanların mevcut olması onun mezhep taassubuna sahip biri olmadığını gösteren bir kanıt niteliğindedir. Basralı olması sebebiyle Ali taraftarı olabileceği ilk akla gelse de Emevîlerin safında yer almış kişilerden de hiçbir mezhebî ve siyâsî ön yargı gözetmeksizin rivayetlerde bulunması onun kitabını yazarken incelemiş olduğu konuyu mezhep ve siyaset üstü gördüğünün bir göstergesidir.

Tarihte *Fütûhu's-Şâm* adlı eser kaleme almış yazarlara dair verdiğimiz bilgilere dayanarak, el-Ezdî'nin eserini büyük oranda Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî'nin (ö. 157/773-74) *Fütûhu's-Şâm* adlı eserini dikkate alarak yazdığı kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Ebû Mihnef'in eseri günümüze ulaşmadığı için karşılaştırma şansımız olmasa da el-Ezdî'nin metnini oluşturan malzemenin, el-Ezdî'ye özgü olmadığı neslinin diğer derleyicileri tarafından biliniyor olması aşıkardır. Bu malzemenin hemen hemen aynı biçimde hayatta kalması, güçlü bir şekilde bu bilgilerin *Fütûhu's-Şâm* yazarlarına kadar ulaştığını ve bu yazarlar tarafından kayda geçirildiğini göstermektedir. Buna göre el-Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'ı, günümüze ulaşmayı başarmış Şam bölgesi fetih-

⁸⁹ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 228.

⁹⁰ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 233.

⁹¹ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 234.

⁹² Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 237.

⁹³ Ezdî, *Tarihu Fütûhi's-Şam*, 251.

lerini konu edinen en eski tarihî kaynaklardan biridir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

- » Abdüllatif Subhi Paşa. *Hakaikü'l-kelam fi tarihi'l-İslam*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1297.
- » Azdi, Abu İsmail Muhammed ibn Abd Allah. *The Early Muslim Conquest of Syria: An English Translation of al-Azdi's Futûh al-Shâm*. çev. Hamada Hassanein-Jens Scheiner. New York: Routledge, 2020.
- » Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- » Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu'fî. *et-Tarihü'l-kebir*. Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- » Bürri, Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdullah b. Musa. *el-Cevhera fi nesebi'n-Nebi ve ashabi-hi'l-aşere*. Riyad: Darü'r-Rifaî, 1983.
- » Conrad, Lawrence I. "Al-Azdi's History of the Arab Conquests in Bilad al-Sham: Some Historical Observations". *Proceedings of the Second Symposium on the History of Bilad al-Sham During the Early Islamic Period up to 40 A.H./640 A.D. - The Fourth International Conference On the History of Bilad al-Sham*. ed. d. Muhammad Adnan Bakhit. 1/28-62. Amman, 1987.
- » Ebû Nuaym İsfahanî, Ahmed b Abdullah b İshak. *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiya*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974.
- » Ekrem Ziyâ el-Ömerî. "el-Ezdî ve Kitabuhu Fütûhu's-Şam". *Dirâsâtü't-tarihîyye*. 69-79. Medine, 1. Basım., 1983.
- » Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. *Fütûhu's-Şam*. thk. İsam Mustafa Ukla-Yusuf İmad Beni Yasin. İrbid: Müessesetü Hamade, 2011.
- » Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. *Fütûhu's-Şam*. Paris: Bibliotheque Nationale, Arabe, 1664.
- » Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. *Fütûhu's-Şam*. Paris: Bibliotheque Nationale, Arabe, 1665.
- » Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. *Kitabu Fütûhi's-Şam*. thk. William Nassau Lees. Kalküta: Baptist Mission Press, 1854.
- » Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. *Tarihu Fütûhi's-Şam*. thk. Abdülmünim Abdullah Amir. Kahire: Müessesetü Sicili'l-Arab, 1970.
- » Goeje, Michael Jan de. "Mémoire sur le Fotouho's- Scham attributë à Abou Ismaïl al-Bağri". *Mémoires d'histoire et de géographie orientales* 2 (Leiden 1864), 14-15.
- » Himyeri, Ebû Abdullah Muhammed b Muhammed b Abdullah. *er-Ravzü'l-mi'tar fi haberil-aktar*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Müessesetu Nasır es-Sekâfe, 1980.
- » İbn Asakir, Ebû'l-Kâsım Sıkatüddin Ali b Hasan b Hibetullah. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Ömer b. Garame el-Amri. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1995.
- » İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b Muhammed b İdris. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Haydarabad: Meclisü Dâiratü'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1952.
- » İbn Hacer Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b Alî b Muhammed. *el-Mu'cemü'l-müfehres = Tecrid esanıdü'l-kütübü'l-meşhure ve'l-eczai'l-mensure*. thk. Muhammed Şekur Meyadini. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- » İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b Ali. *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım., 1995.
- » İbn Hacer el-Askalani, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Tehzibü't-Tehzib*. Haydarabad: Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, 1326.
- » İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b Hayr b Ömer el-İşbilî. *Fehresetu İbn Hayr el-İşbilî*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf - Mahmud Beşşar Avvad. Tunus: Dârü'l-Ğarbi'l-İslamî, 2009.
- » İbn Hibban, Ebû Hâtım Muhammed b Hibban b Ahmed et-Temîmî. *Kitâbü's-sikât*. Haydarabad : Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1973.
- » İbn Hubeyş, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b Muhammed b Abdullah. *Gazavatu İbn Hubeyş*. thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1992.
- » İbn Makula, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b Hibetullah b Ali. *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telif*

- ve'l-mutelif mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- » İbn Sa'd, Ebü Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr = et-Tabakatü'l-Kübra*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1. Basım., 2001.
  - » İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî tarihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
  - » İbnü'l-Arabî, Ebü Abdullah Muhyiddin Muhammed b Ali. *Muhadaratü'l-ebra ve müsameratü'l-ahyar fi'l-edebiyât ve'n-nevâdir ve'l-ahbâr*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1906.
  - » İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b İshak. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.
  - » Mizzî, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b Abdurrahman b Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
  - » Moğultay b. Kılıç, Ebu Abdullah Alaüddin. *İkmâlu Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. Kahire: el-Faruku'l-hadîsiyye ve'n-Neşr, 2001.
  - » Mourad, Suleiman A. "On Early Islamic Historiography: Abū Ismā'īl Al-Azdī and His Futūḥ Al-Shām". *Journal of the American Oriental Society* 120/4 (2000), 577-593. <https://doi.org/10.2307/606618>
  - » Muhammed Kürd Ali. "Fütühu's-Şâm". *Mecelletü'l-mecmai'l-İlmiyyi'l-arabî* 20 (1945), 544-549.
  - » Muhibbu'ddin et-Taberî, Ebu Cafer Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed. *er-Riyâdu'n-Nadra fî Menâkibi'l-Aşera*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
  - » Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdirrahmân b Muhammed. *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târih*. thk. Franz Rosenthal. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
  - » Sem'ani, Ebü Sa'd Abdülkerim b Muhammed b Mansur el-Mervezi. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani. Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'arifi'l-Osmaniyye, 1962.
  - » Yakut el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldan*. Beyrut: Dâru Sadır, 1995.
  - » Zehebî, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvame - Ahmed Muhammed Nemr Hatîb. Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992.
  - » Zehebî, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003.